

OSMANLI BELGELERİNİN DİLİ (Diplomatik) HAKKINDA*

Yrd.Doç.Dr. Yılmaz KURT**

Mübahat S. Kütükoğlu,

Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), İstanbul 1994, Kubbealtı Akademisi Kültür Ve Sanat Vakfı Yayınları, XXXIII+ 605 s.

Osmanlı Belgelerinin Dili isimli kitap bu konuda günümüze kadar hazırlanmış olan benzerleri içerisinde en kapsamlı diplomatik kitabı olmak özelliğini taşır. Böyle bir kitabı hazırlayan Sayın Mübahat Kütükoğlu Hanımefendiyi kutlamak isterim.

Yıllar önce Merhum Şevket Rado Hayat Dergisi'ndeki baş makalesinde ülkemizde eski yazı bilenlerin sayısının günden güne azalmakta olduğundan yakınlıkla, böyle giderse birkaç yıl sonra Fransa'dan, Amerika'dan uzman getirmek zorunda kalacağız, diyordu. 1980'li yıllarda Ermeni terörüne 22. Dışişleri mensubumuzu da kurban verdikten sonra Türk Devleti suskunluğunu bozmak gereği duydu. Ermeni iddialarını çürütmek için arşivlerimize önem verilmeğe başlandı.

Arşivlerimizin okuyuculara açılabilmesi için yüzlerce arşiv elemanına ihtiyaç duyuldu. O tarihlerde bazı üniversitelerimizde faaliyete geçmiş olan Arşiv Bölümleri henüz mezun vermemişti. İstanbul Osmanlı Arşivi'ne Tarih, Edebiyat, İlahiyat mezunlarından, hatta eski yazı bilen diplomasız kişilerden yararlanılmak yoluna gidildi. Böylece Şevket Rado'nun korktuğu gibi yabancı uzman getirmek zorunda kalmadık. Buna rağmen bugün gelinen noktanın yeterli olduğunu sanırım hiç kimse ileri süremez:

1. Arşivcilik Bölümlerine alınan öğrencilerin sayısı oldukça azdır. Ankara DTCF (30), Hacettepe (20), İstanbul Edebiyat (30), Marmara Fen-Edebiyat (35) olmak üzere yılda 115 öğrenci alınmaktadır. Bunlardan kaçının fakülteyi bitirebildiği ve kaçının kendi mesleğinde çalıştığı ise belli değildir.

2. Fakültelerimize arşiv bölüm veya anabilim dallarının açılması için gerekli ön hazırlıklar tamamlanmadan idari kararlarla arşiv bölümleri açılmıştır. Ülkemizde akademisyen arşivci olmadığı için doktorasını yurt dışında arşiv alanında yapmış olan bir-iki bilim adamından yararlanılmış, diğer hocalar kütüphanecilik ve tarih - edebiyat bölümlerinden tamamlanılmaya çalışılmıştır. Ders programları merkezî bir otorite tarafından düzenlenmediği için sonuçta arşiv bölümlerindeki eğitimde kütüphaneci niteliği ağır basmaya başlamıştır.

* Bu makale 25 Mart 1995 tarihinde Türk Dil Kurumu konferans salonunda Türkiye Günlüğü tarafından düzenlenen **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik) Paneli**'nde tebliğ olarak sunulmuştur. Prof. Dr. İlber Ortaylı tarafından yönetilen, Doç. Dr. Mehmet Öz, Yrd. Doç. Dr. Ali İbrahim Savaş'ın konuşmacı olarak katıldıkları panelde tebliğ olarak sunulmuştur. Tebliğ bugüne kadar basılmadığı için burada yeniden ele alınarak basılması uygun görülmüştür.

** A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilimdalı Öğretim Üyesi.

3. Fakültelerimizde Osmanlı Paleografyası dersleri öğrencilerin korkulu rüyası olmaya devam etmekte, istenilen evsafa eleman yetiştirmek güç olmaktadır.

Liselerimizden sınırlı bir kelime dağarcığı ile mezun olan tarih ve edebiyat öğrencileri, bırakınız 400 yıl önce yazılmış bir belgeyi, bir şiiri, Atatürk'ün Büyük Nutuk'unu bile okuyup anlamaktan aciz olarak fakültelerimize gelmektedirler. Fakültelerimizde haftada 80 dakika ders ile biz bu çocukları Osmanlı kültür ve medeniyetine aşına kılmak istiyoruz. Bu çocuklar, ortaokul I. sınıftan beri İngilizce veya Fransızca öğretmeye çalıştığımız çocuklarımızdır. Herhalde sayın büyüklerimiz haftada 80 dakika ile çocukların Naima'yı, Ahmet Cevdet'i, Hoca Saadettin'i anlayacak seviyeye gelmesini beklemiyorlardır.

Birkaç yıl önce DTCF'de senenin ilk dersine başlamadan önce Tarih Bölümü I. sınıf öğrencilerine bir anket uyguladım. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ders kitabı niteliğinde hazırlamış olduğu ünlü **Osmanlı Tarihi** isimli eserinin ilk 30 sayfasından 100 kelime çıkardım ve öğrencilerimden bu kelimelerin anlamlarını yazmalarını istedim. Öğrencilerin tam olarak bildikleri iki kelime vardı ve bunlar da "zevce" ile "garp" kelimeleri idi. Bu iki kelimenin dışında % 100 bilinen kelime yoktu. Oysa ben bu 100 kelimeyi seçerken "ıkta" gibi teknik terim sayılabilecek kelimeleri almamıştım ve bu öğrenciler tarihçi adayları idiler. O günden sonra bu anketi tekrar uygulamak imkanım olmadı. Öyle inanıyorum ki durum kötüye gitmiş iyiye gitmemiştir.

4. Ülkemizde okuyucusu olan kitaplar genellikle roman ve siyasi ağırlıklı kitaplardır. Geniş bir okuyucu kitlesi bulunmayan bilimsel kitaplar özel yayınevleri tarafından basılmak istenmiyor. Osmanlıca ile ilgili kitaplar, ders kitabı olarak bir miktar basılıyor ve satılıyorsa da geniş bir pazarı olmadığı için özel yayınevleri tarafından yine de cazip değil. Bir kitabın piyasa bulabilmesi için basıldığı yıl en az 1000 adet satması gerekmekte. Bu durumda bilimsel ağırlıklı paleografya ve diplomatika türü kitaplar daha çok Üniversiteler, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kâr endişesi taşımayan resmî kurumlar tarafından bastırılmaktadır. Nitekim, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılan Mahmud Yazır merhumun kitapları bu alanda büyük hizmet vermiştir.

Son yıllarda tarih ve edebiyat fakültelerinin ve buralarda eğitim gören öğrenci sayısının artması Osmanlı paleografyası ve diplomatikası kitaplarına olan ihtiyacı da arttırmıştır. Üniversitelerimizde bu dersleri okutan meslektaşlarımızın çoğu yeteri kadar kaynak kitap bulamamaktan veya mevcut kitapların istenileni veremediğinden şikâyet etmektedirler. Son yıllarda Cahit Baltacı'nın İslâm Paleografyası;2 Mehmet Eminoğlu'nun Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş 3 gibi paleografya kitapları ve tarafımızdan hazırlanan Osmanlıca Dersleri II 4 gibi ders kitapları piyasaya çıkarılmış ise de bütün bu yayınların istenileni tam olarak veremediğini kabul etmemiz gerekir. Esasen konu bir kitabın hacmini aştığı gibi bir kişinin tek başına altından kalkamayacağı kadar büyüktür. Sayın Kütükoğlu'nun kitabı ise mevcutlarının en yenisi olduğu kadar en iyisi olmak özelliğini de taşımaktadır.

Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika) isimli kitap bir başucu kitabı özelliğindedir. Kalite bakımından son derece mükemmeldir. Buna karşılık herhalde tenkit edilecek yönlerinin başında fiyatı gelmektedir. 2.200.000.TL gibi bir fiyat bırakınız öğrencileri, araştırmacıları bile bu ekonomik şartlar içerisinde zorlayacak ölçüdedir. Ancak basit romanların bile 200.000.- TL bedelle satıldığını düşünenecek olursak bu fiata alışmakta güçlük çeksek de kabul etmek zorunda gibiyiz.

Eleştiri sadece olumsuz veya sadece olumlu yönleri saymak olmadığına göre biz bu mükemmelliğin içerisinde görebildiğimiz küçük eksiklikleri işaret ederek ikinci baskıda kitabın daha da iyiye ulaşmasına katkıda bulunmak arzusundayız.

* Kitapta belgeler eski harflerle verilmediği halde transkribe harflerinin de kullanılmayışı bir eksiklik olarak görülebilir. Özellikle yeni yazıda aynı şekilde yazılan ve okunan kelimelerde bu eksiklik kendisini açık olarak göstermektedir:

sâhib-i ezyâli'l-haşmet ve'l-vekâr , sâhib-i delâili'l-mecd ve'l-i'tibâr (s.150) , ifadesinde birinci sahib () kelimesi sad harfiyle olup bilinen "mâlik" anlamıyla kullanılmıştır. İkincisi ise sin harfiyle () olup, eteklerini salıyarak gururla yürüyen anlamındadır. Belgenin aslı eski harflerle verilmediğinde transkribe harfi olmaksızın yeni yazıdan bu anlam farkını çıkarmak çok zordur. Ayrıca yine aynı sayfada " sâcid (sâhib?) -i ezyâli'l-haşmet ve'l-vekar" ifadesindeki sâcid sözünün metinde anlamını oturtmak oldukça zordur. Büyük bir ihtimalle belgede böyle görülmüş olmalı ki yazar, "sâcid" kelimesinin yanına (sâhib) kelimesini söru işaretiyle yazmak gereğini duymuştur.

Burada bir küçük noktayı da belirtmemiz gerekecektir. Bilindiği gibi Arapça tamlamalardaki değişikliklerde muzâfün ileyh olan kelime sonunda bulunan kapalı te harfleri ha-i resmiyeye dönüşür. "Bâbü's-sa'âdet" denilmez "Bâbü's-sa'âde" denilir; "rüknu'd-devlet" denilmez "rüknu'd-devle" denilir. Dolayısıyla yukarıda verdiğimiz tamlamalarda da "ezyâli'-haşmet" değil "ezyâli'-haşme" denilmesi daha doğru olurdu.

Kitapta dikkatimizi çeken transkribe meselelerinden birisi de "bi" ve "fi" gibi harf-i cerlerin kullanımı olmuştur:

Yazar kadı elkabı kısmında (s. 106 ve değişik yerlerde) "bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-mu'in" ifadesini bi-mezîdi... " şeklinde transkribe etse sanırım harf-i cerrin fonksiyonuna daha uygun olurdu.

Aynı şekilde tarihlerin başına konan "fi" harf-i cerrinde de "Fî evâhir-i" şeklinde yazmak yerine "Fî evâhiri" yazılması daha doğru olurdu. Ancak bu konuya Uzunçarşılı, Gökbilgin gibi üstatlarımızın da dikkat etmemiş olduklarını bildiğimizden bu yazım şekli sanki galat-ı meşhur hükmüne girmiş gibidir.

Kitapta, Arapça üçlü tamlama şeklinde gösterilmesi daha doğru olan bazı tamlamaların Farsça-Arapça karışık tamlama şeklinde gösterildiğine de tanık olmaktayız:5

"müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb"

"mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâ'ib" (s.102) gibi tamlamalarda, tamlamanın bütünü'nün Arapça kurala uygun olarak:

"müdebbiru umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkîb"

"mütemmimu mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâ'ib" şeklinde okunabilir.

Bu tür tamlamaları "Divânu Lügati't-Türk", "Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn" örneklerinde olduğu gibi üçlü tamlama olarak okumayı tercih etmekteyiz. Nitekim tamlamanın sonundaki "bi" harf-i cerri ile başlayan sıfatlandırma da tamlamanın Arapça okunmasını gerektirmektedir. Elkabın baş kısmı Farsça tamlamalarla başlasa da "müdebbir" kelimesinden itibaren Arapça tamlama şekline dönülmekte ve sonuna kadar böyle devam etmektedir.

Üç tuğlu üç vezire hitap eden elkablarda görülen " mütemmimü, mümehhidü, müşehhidü" şeklindeki ism-i fâillerin sonundaki "u"ları ise "ün" çoğul ekinin sonundaki "nun" harfinin düşmesi sonucu uzun u (û) okumak gerekecektir.

"Tahrîren fî..." şeklinde başlayan tarih yazımlarında :

"Tahrîren fî evâsıt-ı Şa'bân-ü'l-mu'azzam" (s. 70)

şeklindeki transkribeyi hemen bütün hocalarımız tekrarlamıştır. Yukarıda biraz değindiğimiz gibi bu tür harf-i cerr ihtiva eden Arapça tamlamaları Arapça kurala uygun olarak okumak gerekir. Aksi halde evâsıt kelimesinin başı Arapça, sonu Farsça olmuş olur. Ayrıca harf-i cerrin cerr görevini yapmaması için hiçbir gramer kuralı burada mevcut değildir. Bu tür tarihlendirmelerin :

"Tahrîren fî evâsıtı Şa'bâni'l-mu'azzam" şeklinde transkribe edilmesi doğru olur. Şunu da ilave edelim ki "Fî gurre-i " ifadesinde bu söylediğimiz kurala uyulmamış olduğunu da bilmekteyiz.

Yine bu cümleden olmak üzere tamlamanın baş kısmının Farsça, sonunun Arapça olarak kullanıldığını da biliyoruz. "Emr-i Emîrû'l-Mü'minîn" şeklindeki bir tamlamada Arapça tamlama Farsça tamlamanın içerisinde bir kelime gibi kullanılmış olur. Burada "emîr " kelimesinin son harfini ötre okumak gerekir. Kitapta bu tür bir okuyuş seçildiği halde bile "müdebbir-i umûri'l-cumhûr" şeklinde tamlama yapılması yanlıştır. Esasen bu tür tamlamaların tam olarak Arapça kurala uygun okunması gerektiğini de yukarıda açıklamıştık.

Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika) muhtevâ yönünden de bazı tenkitler almıştır. Bunlardan en önemlisi Osmanlı belge türleri içerisinde adaletnâmelere yer verilmeyişi olmuş, bunun sebebi olarak da yazarın merkezdeki arşivlere ağırlık vermesi kadı sicillerine inmemiş olması gösterilmiştir¹.

Burada işaret etmeye çalıştığımız, bize göre yanlısı sayılabilecek hususlar kitabın mükemmelliği yanında denizde damla gibi kalır. Kitap baştan sona titiz bir çalışmanın ürünüdür. Yazar kitabın bilgisayar dizimini kendisi yapmış olduğu ve son derece titiz bir araştırmacı olduğu için kitap böyle mükemmel basılabilmektedir.

¹ Yücel Özkaya, "Osmanlı Belgelerinin Dili'nin Kritiği", *Bilge*, 6 (1995), s. 40- 41.

Yazarın önsözde belirttiği, "Osmanlı diplomatığının dipsiz bir kuyu" olduğu yolundaki benzetmesine katılmamak mümkün değildir. 600 yıllık Osmanlı Cihan Devletinin arşivi de muhakkak bu büyüklüğe ve mükemmelliğe uygun olacaktır. Bu açıdan kitapta ele alınan konuların detaylarına inilmesi durumunda birkaç cildlik bir Osmanlı Diplomatik Ansiklopedisi hazırlamak gerekecektir. Bundan sonra yapılması gereken de gerçekten böyle bir ansiklopedinin hazırlanması olarak görülmektedir.

Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika) isimli bu örnek eser son aylarda bazı bilim adamı ve gazeteci tarafından öne sürülen liselerimize Osmanlıca dersleri konulması teklifini de gündeme getirmektedir. Liselerimizin Edebiyat bölümlerine Osmanlıca dersleri konularak tarih ve edebiyat alanında çalışacak olanlara Osmanlıca dersleri verilmesi Fakültelerdeki eğitimin kalitesini yükseltecektir. Edebiyat bölümünü seçen öğrencilere verilecek 30- 40 ek puan meslekte uzmanlaşma konusunda etkili olacaktır. Bu konuda Sayın Aydın Taneri'nin ve Ömer Öztürkmen'in kıymetli yazılarının etkili olduğu görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Milli Eğitim yetkilileri de konuya sıcak bakmaktadır ve bu mesele önümüzdeki yıllarda hiç olmazsa büyük şehirlerimizdeki okullarda uygulanmaya başlanacaktır. Bu uygulama yıllardan beri uygulanmakta olan Fen Liseleri'ne karşılık olmak üzere Sosyal Bilimler veya Edebiyat Liseleri'nin açılması şeklinde olacaktır.

Sonuç olarak **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)** isimli bu kitabı aynı isimle çıkmasını arzuladığımız Ansiklopedinin ilk basamağı olarak gördüğümüzü belirtmek istiyoruz. Bu eserin Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı'nın bir yayını olarak çıkması sevindirici olmakla birlikte daha geniş okuyucu kitlesine ve daha uygun fiyatla ulaştırılması için muhakkak Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Kültür Bakanlığı gibi resmî kurumlarca bastırılması bir çözüm yolu olabilir. Aksi halde bu fiyatla eseri öğrencilere tavsiye etmek, olsa olsa öğrencilerimizi üzme anlamına gelir. Kitabın maliyetin düşürülmesi için, ekler bölümünün kuşe kağıda, diğer bölümlerin 1.hamur kağıda basılması düşünülebilir.

Böylesine kıymetli bir kitabı hazırlayan Sayın Mübahat Kütükoğlu hocamızı, kitaba emeği geçen kişileri gönülden tebrik ediyorum.